

Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları ile Anadolu'daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi

Zeynep Kerem ÖZTÜRK^{a*}, Ayşe ŞİMŞEK^{b*}

^a İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye

^b İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi (2019) 1 (3): 14-22

DOI: xxxxxx/xxxxxxx

YAYIN BİLGİSİ	ÖZET
<p>Yayın geçmişi: Gönderilen tarih: 03 Mayıs 2019 Kabul tarihi: 11 Kasım 2019 Yayımlanma tarihi: 12 Kasım 2019</p>	<p>İnsanoğlu, varoluşuyla başlayan barınma gereksinimi için çeşitli çözümler üretmiş; uygun coğrafyalarda toplum halinde yaşamlarının sonucunda yerleşik düzene geçiş başlamıştır. Eski tarih dönemlerinin her birinde yaşam alanlarının farklılıklar gösterdiği, ancak doğal şartlara uygun yerler düzenlenirken sosyal özelliklerin de göz önüne alındığı görülmektedir. Yeryüzünde mağaralardaki yaşamın ardından M.Ö.12000'de (Holosen) yaşanan iklim yumuşaması, gelişmiş barınakların ve köylerin oluşmasına imkan vermiştir. Arkeolojik çalışmalar, bu dönemdeki ilk yerleşimlerin tahmin edilenden çok daha gelişmiş, planlı yerler olduğunu; ayrıca maneviyatın ve geleneklerin önemsendiği organize bir hayatın yaşandığını ortaya çıkarmıştır. Coğrafi özelliklerinden dolayı tarihin her dönemine ait izlerin bulunduğu Anadolu'nun birçok bölgesinde mağaralar tespit edilmiş ve en eski yerleşim örneklerine rastlanmıştır. Bunlardan Güneydoğu Anadolu'daki Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Nevali Çori'de sadece basit fiziksel ihtiyaçların değil, aslında insanın temel niteliği olan kültür ve inanç yönlerinin de esas alındığı anlaşılmıştır. Meskenlerin tabanına ölü gömme adeti ve yerleşim bütününde düzenlenen ortak alanlar, manevi ve sosyal kimliğin bir göstergesidir. Orta Anadolu'daki ilk yerleşim örneği olan Aşıklı Höyük'de ise farklı bir konut dokusu ve ortak kullanılan, inanca yönelik özel işlevli binalar bulunmuştur. Şehirciliğin başlangıcı olarak düşünülebilecek bu yerleşik düzene ilişkin veriler, eski tarihe yeni bir bakış açısı oluşmasına katkı sağlayabilecektir.</p>
<p>Anahtar kelimeler: <i>Eskiçağ</i> <i>Yerleşim</i> <i>İnanç</i> <i>Kültür</i> <i>Eskiçağ Gömüleri</i></p>	<p>ABSTRACT Humanity has produced various solutions for the housing need that started with its existence; as a result of their lives as a society in the appropriate geography began to settle. In each of the periods of ancient history, it is observed that living areas differed, but social characteristics were also taken into consideration when arranging places suitable for natural conditions. After the life in the caves on Earth, the climate softening in 12000 BC (Holocene) allowed the formation of developed shelters and villages. Archaeological studies have revealed that the first settlements in this period were much more developed and planned places than thought, and that there was also an organized life in which spirituality and traditions were cared for. Due to its geographical features, caves have been found in many regions of Anatolia, where traces of each period of history have been found, and the oldest settlement examples have been found. Among these, Körtik Tepe, Hallan Çemi and Nevali Çori in Southeast Anatolia have been understood to be based not only on simple physical needs but also on the basic characteristics of culture and belief. Burial to the base on the floor of the dwellings and the common areas organized throughout the settlement are indicative of spiritual and social identity. The first settlement example in Central Anatolia was found in Aşıklı Höyük, which has a different residential texture and special function buildings were found for common use and faith. Data on this established order, which can be considered as the beginning of urbanism, may contribute to the formation of a new perspective on old history.</p>

* Sorumlu yazarlar: zeynepkerem2000@gmail.com, ayseasimsek@gmail.com

1. Giriş

Tarih boyunca gelişim gösteren yerleşimlerin dokusu incelendiğinde mekanların oluşumunda maddi ihtiyaçların yanında, toplumsal değerler ve inançlarında önemli rol oynadığı görülmektedir. Yerleşim özelliklerini coğrafi çevre kadar, örf ve adetler de etkiler.

İnsan ile özdeşleşen ‘medeniyet, milletlerin ve insanlığın gelişiminde bedevilikten kurtulup toprağa yerleşme, düzenli sosyal ilişkilere ulaşma ve tarihi değer kazanmanın maddi belirtilerini ve dış görünüşünü aksettiren bir safhadır’ (Abadan, 1956).

Barınma ve iskanın değişimi ise beşer için söz konusudur. ‘İlkçağda kuş yuvasını, arı bal ve peteğini nasıl yapıyorsa bugün de aynı şekilde yapmaktadır. Halbuki insan ilkçağda mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşarken, bugün modern ve sağlıklı meskenler yapmakta ve oralarda barınmakta ve her geçen gün bunu geliştirmektedir. İşte kültür bu olsa gerekir’ (Tomlin, 1959). Gerçekten insanların yaşadıkları coğrafyanın iklim koşulları, içinde buldukları toplumların kültür, gelenek göreneklere ve çağlar boyunca süregelen teknolojik ilerlemeler, barındıkları meskenlerin tipolojilerinde farklılık oluşturmalarına etki ettiği halde; kuş yuvasının, arı bal peteğinin düzenini çağlara ve şartlara göre değiştirmez. Böylelikle, barınma ve iskan değişiminin sadece beşer için olduğunu bu özelliğinde kültürle bağdaştığını, Tomlin son derece güzel açıklamaktadır.

Sosyal işlevler ve mekan karşılıklı etkileşim halindedir. ‘Kültürel boyutuyla toplum, farklılaşmalara rağmen örgütlenmiş ve işbirliği halinde olan bir sosyal birimdir. Toplum, ortak mekanı paylaşan bir nüfustur. Aile, din, ekonomi, siyaset, eğitim ve boş zaman değerlendirme toplumun farklı fonksiyonel kurumlarıdır’ (Seyyar, 2007).

Eski yerleşimlerin kalıntıları, geçmiş kültürleri öğrenebilmemiz bakımından bugün için önemli bilgi kaynaklarıdır. ‘Herhangi bir medeniyet -günün birinde-yeryüzünden silinse bile, kurduğu binalar, yaptığı eşyalar vasıtasıyla onun bir zamanlar nasıl bir inanç, düşünce ve hareket sistemine sahip olduğunu anlayabiliriz’ (Ülken, 1953).

Buna göre, tarih öncesi dönemlerden itibaren insanoğlunun nereden-nasıl hangi koşullarda yaşadığına dair sorulara; sosyal ve fiziksel açılardan geçirilen aşamalar ile insanın medeniyet yolculuğu hakkındaki araştırmalara, yapılan arkeolojik çalışmalarda elde edilen kalıntılar, bulgular çeşitli birer somut cevap niteliğindedir.

2. Konu ve Amaç

İnsanın fiziksel ihtiyaçlarına uygun çözümler geliştirdiği; aynı zamanda kültürlerini yansıttığı yerler olan barınak ve yerleşimlerin ilk çağlardan beri gösterdiği değişim hakkındaki genel süreç ve bu bağlamda Güneydoğu Anadolu’da bulunan ilk örneklerden olan Körtiktepe, Hallan Çemi, Nevali Çori ile Orta Anadolu’daki en eski tarihli yerleşim durumundaki Aşıklı Höyük’ün özellikleri konu edilmektedir.

İnsanoğlunun yeryüzündeki serüveninde, yaşamsal temel ihtiyaçlarından olan mekan oluşturma çabası araştırılarak; medeniyetler beşiği olan Anadolu’daki en eski yerleşim örneklerinin yapısal ve kültürel nitelikleri açısından incelenip, o döneme ait yeni bir bakış açısı oluşturulması amaçlanmıştır.

3. Kapsam ve Yöntem

Dünyadaki ilk insanların yaşam alanlarının, inancın ve kültürün mekana yansımalarının eski çağlar (M.Ö.8000’e kadar) kapsamında irdelendiği çalışmada, yeryüzünde ve Anadolu’da bu konudaki gelişim, tarih dönemlerine göre genel anlamda ve görsel veriler eşliğinde değerlendirilmiş; Anadolu’daki ilk yerleşimlerden olan Körtiktepe (Diyarbakır- M.Ö. 11 000), Hallan Çemi (Batman- M.Ö. 11 000), Nevali Çori (Şanlıurfa- M.Ö. 8600) ve Aşıklı Höyük (Aksaray- M.Ö. 8000) sosyal, dini, mimari ve fonksiyonel açılardan incelenmiştir.

Tarih öncesi dönemler hakkındaki veriler, yerli ve yabancı arkeoloji çalışmalarının kapsamlı ürünleri olmakla beraber farklı meslek ve ilgi alanlarına hitap etmektedir. İlk yerleşimler, şehirleşmenin başlangıcı durumunda olup; Çatalhöyük ve Göbeklitepe gibi çok bilinen yerlerden başka Anadolu’da tesbit edilen önemli örnekler mevcuttur. Doğu Anadolu’daki farklı şehirlerde yer alan , Körtiktepe, tarım öncesi toplumlarda yerleşik düzenin olduğu; Hallan Çemi, kamu yapıları ve köy meydanının bulunduğu; Nevali Çori, geleneksel köy evi prototipinin ve işlevsel planlamanın görüldüğü ve Orta Anadolu’daki Aşıklı Höyük ise yoğun yapı planı ve yol-konut-kamu ayrımı nedeniyle araştırma konusu olarak seçilmiş, konu ile ilgili arkeoloji çalışmalarından elde edilen bilgi ve görseller bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4. Literatür Taraması

4.1. Yeryüzünde Paleolitik Çağ’da Barınma:

M.Ö.2 500 000-M.Ö.12000

Avcı-toplayıcı göçebe toplulukların bu dönemde kaya altı sığınakları ve korunaklı mağaralarda yaşadığı tespit edilmiş, Afrika’da 2,5 milyon yıllık taş aletler ve 1,5 milyon yıllık ateş izleri bulunmuştur. Asya ve Avrupa’ya yayılan insanların büyük hayvanları avlamak amacıyla grup halinde örgütlenmesi, iletişim becerilerini göstermektedir.

Yakın Doğu, Orta Asya ve Avrupa’da günümüzden 30 bin ila 200 bin yıl önce yaşayan insanların (neandertal), ilk defa ölümlerini cenin duruşunda gömerek yanına taş aletler ve bitkiler koymaları, ölüme bir anlam yüklediklerini göstermektedir. Bu öte dünya ve yeniden hayata dönüş inancının, ilk inanç geleneklerinin temellerini ifade etmektedir. Venüs adı verilen kadın heykelticiler , mağaraların derin ve karanlık kısımlarında bulunan 35 bin yıllık resimlerdeki hayvan figürleri ve geometrik şekiller ayin amacıyla düşünce dünyalarında çağrışan objeler olarak yorumlanmıştır.

Modern insan (homo sapiens) günümüzden 50-60 bin yıl önce Avustralya’ya, 15-20 bin yıl önce Amerika kıtalarına yayılmıştır. Ölü gömme adetlerini sürdüren modern insan, daha gelişkin soyutlayıcı yapısıyla doğada algıladığı öteki dünya inancını, yaşadığı mağaralarda resimler ve yontu eserlerle ifade etmiştir (Aydın, 2010).

İnsanın yakınlarına beslediği sevginin, çektiği acının kanıtı olarak ölümler oturtulan yerin içine, yatılan yerin altına, ocağın önüne, eşşğin içine gömülmekteydi. Ölümlerin öteki hayatında işe yarayacak araç gereçler, yiyecek maddeleri, hayvan boynuzları, kurbanlar ve çiçekler mezarların içine konulmuştur (Uçankuş, 2000). Tek tanrılı dine geçtikten sonra da, Hristiyanlıkta önemli dini liderlerin kilise içine gömüldüğünü eski çağlardaki bu ritüelin devam ettiğini görmekteyiz. Sergius ve Bacchus Kilisesi olarak M.S. 527-536’ lı yıllarda yapılmış olan Küçük Ayasofya Cami’nin

2002-2007 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları aşamasında Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde yapılan arkeolojik kazıda cami içinde 5 adet 1500 yıllık iskelet bulunması da, bunun örneklerinden birisidir (Öztürk,Kerem.Z., 2004).

Barınma ve yerleşim modelleri ise avcı-toplayıcı topluluklar için çeşitlidir. Ekoloji, iklim coğrafya, yükselti gibi faktörler; mağara ve ağaç kovuğu, kaya altı sığınakları, açık hava yerleşimleri, , çadırlı konak, ahşap kulübeler gibi farklı

yerleşim tiplerinin oluşmasında temel etkenlerdir (Kartal, 2009) .

İnsanların dünyaya yayılmasının ilkel aşamaları, yaklaşık 20-30 kişilik gruplar halinde yaşayan ilk insanların bir kısmının grup kalabalıklaştığında ana gruptan ayrılıp geçimini başka yerlerde aramaya başlamasıyla oluşmuştur. Hızla nüfusları artan insanlar, kuşak başına 35-50 kilometre yol alarak tüm dünyaya yayılmışlardır. Afrika'dan çıkan ilk insanlar, diğer uzak doğu ve uzak batıya kadar ulaşmışlardır (Güven, 2016)

İÖ 40.000

Şekil 1. M.Ö. 40000'de Yeryüzünde İnsanın Dağılımı (McEvedy, 2010)

İnsanlar, tarih öncesi dönemlerde dış tehlikelerden korunacak şekilde, iklim şartlarına, yaptıkları işlere ve sosyal-kültürel örgütlenmelerine uygun olan mekanlar oluşturmuşlardır. Genellikle ırmak kıyısında bulunan kaya altı sığınaklarını ve mağaraları yeniden düzenleyerek, mağaranın önüne taşlardan set ve içine barınak inşa edip, kaya altı sığınaklarının önüne dallardan basit örtüler yapmışlardır. Avlanma imkanları azalınca, nesiller boyu mağara ve kaya oyuklarında hayatlarını sürdüren insan grupları buraları terk etmişlerdir. (Yıldırım, 2011).

Arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan Paleolitik ve Mezolitik Çağ barınma merkezleri, önemli bir yolun üzerinde basit bir konaklama yeri veya mevsimlik göç yolunun bir durağı olmuştur. Avlanma yerindeki barınaklar gibi birkaç haftalığına ya da birkaç aylığına yerleşilen üsler olarak kullanılmış, rutubetli ortamları nemden korumak için bu tür yerlerde zemin, taş veya diğer malzemelerle döşenmiştir (Uçankuş, 2000) .

4.2. Yeryüzünde Mezolitik ve Epipaleolitik Çağ'da

Barınma: M.Ö. 12.000-10.000

Paleolitik ve Neolitik arasında yaşanan ve Orta Taş Çağı da denen geçiş evresine Avrupa'da Mezolitik, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da ise Epipaleolitik adı verilir. Buzul Çağları'nın bitişiyle iklimde oluşan belirgin bir ısınmayı diğer ekolojik değişimler izlemiştir. Mezolitik/Epipaleolitik Çağ'da yaşayan insanlar bu yeni çevresel koşullara uyum sağlamışlardır. Geçici iskân yerlerindeki yaşamın sona erdiği bu dönem, yerleşik hayata doğru yönelimin olduğu bir geçiş evresi olup yaşandığı bölgeye göre bu evrenin süresi değişir. Ortadoğu'da 10 bin yıl önce Epipaleolitik kültürler tamamlanıp Neolitik Dönem başlarken, Avrupa'da ise Mezolitik toplumlar yaklaşık M.Ö. 3000'lere kadar varlık göstermeye devam etmişlerdir (Aydın, 2013, s. 15). Buzul döneminin bitişi izleyen bu dönemde, Akdeniz havzasının günümüzdekinden daha serin ve yağışlı iklim koşulları değişikliğe uğraması sonucu, kuraklaşma nedeniyle geniş coğrafi alanlar üzerinde dağınık halde yaşayan insanlar, artık giderek seyrekleşen su kaynakları yakınına doğru çekilerek özellikle vadi tabanlarında toplanmaya başlamışlardır. Artık nemli ve karanlık mağara oyuklarına

sığamaz duruma gelen insanoglu toprağa bağlanmaya başlamış, mağaralar yavaş yavaş terk edilerek yeni keşifler sonucu günümüz şehirciliğinin, yani uygar hayatın ilk adımları atılmıştır (Sevin, 1997).

4.3. Yeryüzünde Neolitik Dönem'de Barınma ve Yerleşimler: M.Ö. 10.000-5. 500

Neolitik Dönem'de ilk yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte oluşan mimari plan anlayışı, günümüz mimarisinin başlangıcı niteliğindedir. Maddi kültürün yanı sıra bu dönemde gelişen manevi ve simgesel olgular, günümüz inanç sistemine etkileri olan temel özellikleri içermektedir. Günümüz insanlık kültürünün temellerinin atıldığı Neolitik dönemde, toprağa yerleşme, mekân kullanımı, mimari teknikler, sosyal yapı, demografi, tinsel ve sanatsal boyutlarda ele alınabilecek bütün gelişmeler görülmüştür (Türkcan, 2010).

Neolitik Dönem' in başlarında, üstleri kamışlarla veya dallarla örtülüp çamurla sıvanmış yuvarlak kulübeler yapılmıştır. Daha sonra dikdörtgen planlı gerçek evlere dönüşen dairesel planlı bu barınaklarda, kiler ve mutfak görevi gören ayrı odalar vardır. Bu evlerle beraber ortaya çıkan düzenli bir yerleşim modeline sahip köylerde bazı yapılar, kutsal mekân veya tapınak özelliğine sahiptir (Aydın, 2013).

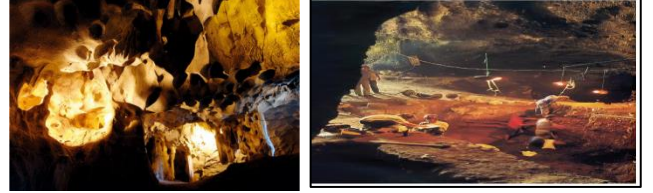
İlk yerleşik toplum düzeninin temellerinin atıldığı Neolitik dönemde, Ön Asya avcı-toplayıcı toplulukların beklentilerin ötesinde anıtsal yapılar ortaya çıkarması, insan gruplarının belirli bir uzmanlık ve iş bölümü anlayışı ile çalıştıklarını göstermektedir. Bu durum, Neolitik dönem topluluklarının yalnızca sabit geçim ekonomisine dayalı basit yerleşimlerin oluşturmadığını, gelişmiş ve organize bir toplum yapısının temellerinin atıldığını gösterir. (Türkcan, 2010)

4.3. Anadolu'da Paleolitik Çağ'da Barınma ve Yerleşimler

Türkiye, insanın Afrika beşiğinden çıkışından itibaren başlayan yayılımının incelenmesinde ayrıcalıklı bir bölgedir. En eski paleolitik yerleşimlerin Anadolu'daki varlığı, Dursunlu (Konya) ve Yarımburgaz (İstanbul) gibi sitlerin

bulunmasıyla kanıtlanmış olup Anadolu ve Trakya'da yer alan bu sitler, Avrupa ve Asya'ya doğru yayılımı göstermektedir. M.Ö. 500.000 yıl civarında tarihlenmiş Denizli traverten yataklarında saptanmış olan kafatası parçası önemli bir buluntudur. M.Ö. 31000-9000 yılları arasında Antalya yöresi mağaralarında ortaya çıkarılan ocak kalıntıları, çok sayıda aletler ve hayvan kemiği kalıntıları bölgede on binlerce yıllık uzun bir yerleşim olduğunu göstermiştir (Türkcan, 2010).

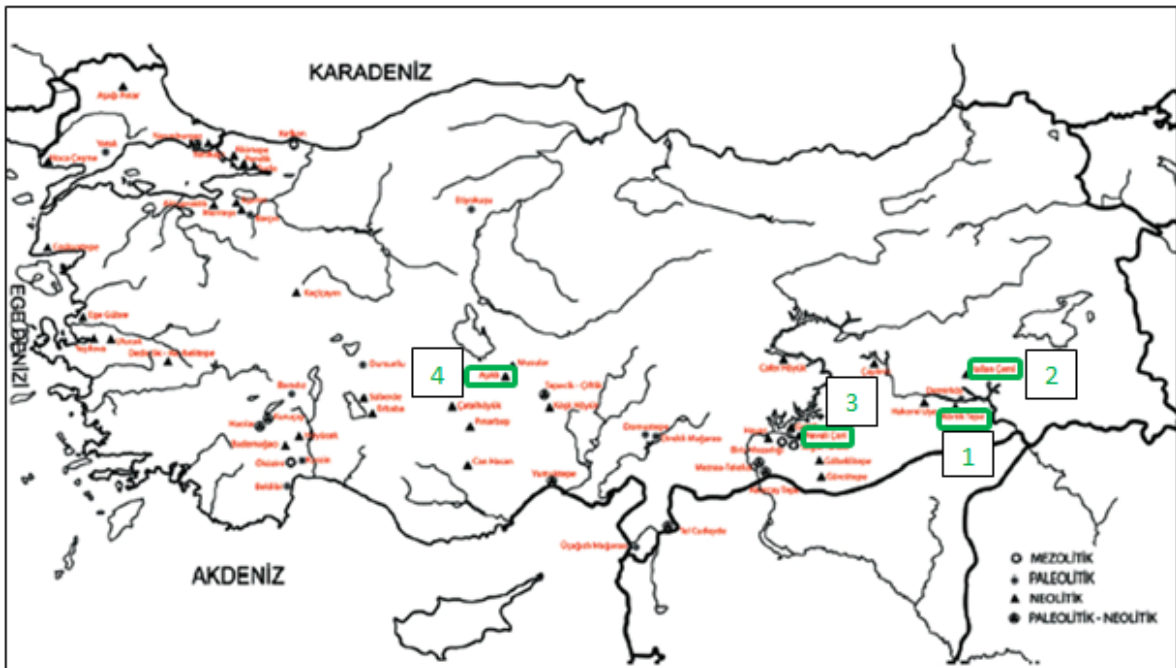
Türkiye'nin Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlerine ait buluntular, mağaralar, kaya altı sığınakları, açık hava yerleşimlerinden ele geçenlerdir. Bu dönemlere ait buluntu yerlerinin çoğunun Akdeniz bölgesinde kümelenmiş görülmektedir. Bunu Marmara, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Ege bölgeleri takip etmektedir (Kartal, 2009).

Şekil 2. Antalya Karain Mağarası(www.atlasdergisi.com), Yarımburgaz Mağarası (Karul, 2002)

4.4. Anadolu'da Mezolitik Çağ'da Barınma ve Yerleşimler

M.Ö.11 000-12 000 yıllarında ortaya çıkan ve hâlen içinde olduğumuz Holosen Dönem' de soğuk iklim giderek ılımanlaşmış, yağışlar artmış ve denizler yükselmiştir. Anadolu ve Ön Asya'da bir geçiş dönemi olarak düşünülmesi gereken Mezolitik Çağ kültürleri, Anadolu'da ve Ön Asya'da ilk yerleşik toplulukların çıkışıyla M.Ö. 10.000 den sonra yerini Neolitik Çağ'a bırakmaktadır (Türkcan, 2010). Anadolu'da tesbit edilen Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Çağ yerleşimleri Şekil:3'de görülmektedir.

Şekil 3: Anadolu’da Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Çağ Yerleşimleri (Türkcan, 2010, s. 3) (1-Körtik Tepe, 2-Hallan Çemi, 3-Nevalı Çori, 4-Aşıklı Höyük)

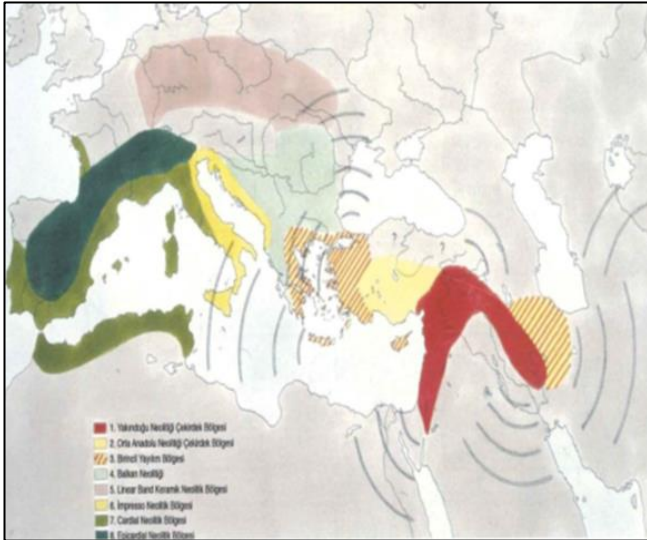
4.5. Anadolu’da Neolitik Çağ’da Barınma ve Yerleşimler

Eski dünya karaları olan Asya, Avrupa ve Afrika’nın birbirine en çok yaklaştığı alanda Akdeniz havzasında doğu-batı ekseninde uzanan büyük bir kara parçasını oluşturan Anadolu’nun, bölgenin çekirdek coğrafyası olarak küresel kültürün kökenindeki yeri tartışılmazdır. Anadolu, günümüzde erişilen uygarlık düzeyine kadar olan sürecin her aşamasına tanıklık etmiştir (Özkaya, 2012).

Anadolu’da ivme kazanan Neolitik Dönem kazıları, habitat kavramının temelini oluşturan “yerleşme”nin en eski örneklerini vermiş, yerleşmeyi oluşturan yapı ve açık alanların gelişimini tüm aşamaları ile ortaya koymuştur (Özdoğan, 1996).

Anadolu, insan yaşamının tüm öğelerini etkileyen maddi ve simgesel bir olaylar bütünü olarak karşımıza çıkan Neolitik dönemde yaşanan tüm gelişmelerin önemli bir oluşum bölgesi durumundadır. Yakın bir zamana kadar Anadolu Yarımadası’nın Neolitik yaşamın oluşum bölgesi olan Ön Asya Bölgesi dışında kaldığı öngörülmekte iken son 10 yıl içinde bu durum tersine dönmüş, Anadolu’nun Neolitik oluşum bölgesinin içinde olduğu anlaşılmıştır (Türkcan, 2010)

Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu’da ortaya çıkan anıtsal boyutlarda kült yapıları ve zengin simgesel buluntular, basit avcı-toplayıcı topluluklardan çok, gelişkin dinî kurumlara sahip ve barınağın ötesinde yerleşim modelleri sunan gelişkin ve hiyerarşik bir toplum yapısı ile karşı karşıya olunduğunu göstermektedir. Kamusal yapılar, yerleşik köy hayatı ile ortaya çıkan ve daha fazla gelenekselleşen sosyo-politik yapıya hizmet eden öğelerdir. Bunlar olasılıkla gruplar arası karar mekanizması ve birliği sağlama işlevi görmektedir. Bu tür yapılar, topluluğun ortak mülkiyeti ve inanç anlayışını (özelleşmiş ibadet uygulamaları ve gelenekler v.b) kontrol etmiş olabilirler (Türkcan, 2010).

Şekil 4: Neolitik Oluşum Bölgesi (Özdoğan, 2007, s.435)

Neolitik Çağ’ın başlarında Güneydoğu Anadolu’da dinsel, düşünsel, ideolojik, sembolik ve sınıfsal yapısı büyük oranda, ruhban sınıfı tarafından yönetilen ve şekillendirilen ortak inançlar sistemi ile bu sistemin kuvvetli yaptırım gücünden kaynak bulmuştur. Geç Kalkolitik ve Tunç Çağ’larına (M.Ö.3000) ait olduğu düşünülen birçok olgu, Neolitik Çağ’daki gelişmelere bakıldığında 13-14 bin yıl önce

filizlenmeye başlamıştır. Sembolik ve anıtsal bir dinsel mimari ve heykeltıraşlık eserleri, prestij eşyaları, bir tapınağın ve ruhban sınıfın etrafında şekillenen tapınak ekonomisi ile ayrıcalıklı grupların oluşturduğu bir toplum yapısı söz konusudur. Günlük hayatın tüm boyutlarına hükmeden karmaşık ve katı bir dinsel sistem ile sayılabilecek birçok özellik, bölgede sonraki dönemlerde kentleşmeye yol açan sosyal bir alt yapı veya dinamiklerdir (Öztaş, 2009).

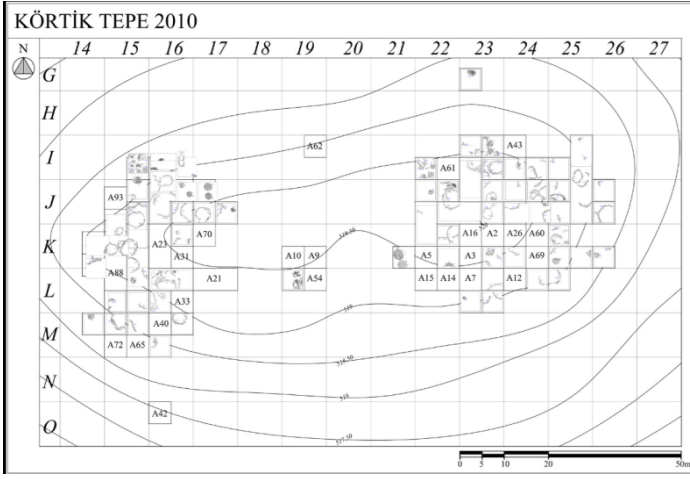
İnsanoğlu kendi benliğini kavramaya başlamasıyla birlikte, ölümün ve sonrasındaki sürecin farkına varmıştır. Bu nedenle ölüm ve sonrasını düşünmeye başlayınca başka bir dünyanın daha varlığı inancı gelişmeye başlamıştır. Bunun neticesinde ise insanoğlu çeşitli önlemler almaya başlayarak ölü gömme ve bu nedenle inançsal eylemini geliştirmiştir (Özterzi, 2011).

Neolitik Çağ’da inanç göstergelerinden olan ölü gömme uygulamalarında, ölümlerin ev tabanlarının altına gömüldüğü gibi bazı yerleşimlerde bireylerin sadece kafatasları üstü kapalı mahzen gibi hücrelerde istiflenmiş halde bulunmuştur. İlk neolitik topluluklarda konutların yanısıra tapınak olarak değerlendirilebilecek özel yapılara rastlanmış olup bunların içindeki ritüel için tasarlandığı düşünülen dikilitaş, heykel, resim gibi buluntular, büyük ve organize bir işgücünün tapınım işlevine hizmet ettiğini göstermektedir (Türkcan, 2010).

Bugüne kadar yapılan çalışmalar, M.Ö. 7000’e kadar Anadolu’nun Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu olmak üzere iki büyük kültür grubuna ayrıldığını göstermiştir. Mimari gelenek, yerleşme düzeni, beslenme şekli, kullanılan alet ve eşyalar bakımından iki kültür bölgesi arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Birinci grup, daha çok Mezopotamya ve Doğu Akdeniz gelenekleriyle ilişki içindedir; ikinci grup ise yerli bir karaktere sahiptir. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu’daki en eski ve önemli yerleşmeler Körtik Tepe (Diyarbakır), Hallan Çemi (Batman) ve Nevalı Çori (Urfa) ; Orta Anadolu topraklarındaki en önemli yerleşme örneği ise doğuda Tuz Gölü ile batıda Beyşehir Gölü arasında kalan Aşıklı Höyük(Aksaray) ’tür (Aydin, 2013).

4.5.1. Körtik Tepe Yerleşimi

Diyarbakır’da bulunan yerleşimin tarihi M.Ö.11 000’ in ikinci yarısı olarak tespit edilmiştir.

Şekil 5: Körtik Tepe Yerleşim Planı

Körtik Tepe, Anadolu'da yerleşik düzene geçişin en eski örneklerinden olup, dönemine göre büyük bir yerleşimi temsil etmektedir. Bütün evrelerdeki yapıların çapları 2.30 – 3.00 m., temelleri yuvarlak planlı, işlenmemiş ve basit taş sıralarından oluşmaktadır.

Yerleşimin güneydoğusunda bulunan silo tabanları (taşınmaz toprak kaplar), bazı alanların belirli amaçlar için ayrıldığını ve bilinçli bir planlama yapıldığını ortaya koymaktadır. Bunların sayısal çokluğu gelişkin toplumlarda görülen bireysel beslenmenin varlığına kanıttır (Körtik Tepe 2015 Kazısı).

Şekil 6: Körtik Tepe Yerleşiminin Havadan Görünümü

Burada tespit edilen konut içi gömme, dönem insanı tarafından yaşanan mekanın kutsallaştırdığını göstermektedir. Ölümler gelişigüzel gömülmeyip, gömü öncesi ve sonrası gelenekselleşmiş kurallarla uğurlanmakta idiler. Ölümden sonraya inaniş gösteren iskeletlerin korunmasına yönelik alçı ile kaplama gibi uygulamalar, gelişmiş sosyo-kültürel dokuya sahip toplumlarda görülür.

Şekil 7: Körtik Tepe'de Konut ve Mezar (A185)

Körtik Tepe'de yerleşime geçilmesi ile birlikte gittikçe gelişen bir sosyal yapı ve sosyo-kültürel gelişme aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Mezarların farklı nitelikte ölü armağanları içermesi, bazılarının bundan yoksun olmaları toplumsal hiyerarşinin oluşmasıyla açıklanmaktadır.

Körtik Tepe, yerleşme ve barınma sorunlarını çözmüş, sosyal hiyerarşilerini oluşturmuş, dinsel inanış biçimlerinin yönlendiriciliğinde ölü gömme gelenekleri geliştirmiş ve özel üretim alanlarında estetik değerler yaratmış bir kültürün temsilcisidir (Özkaya, 2012).

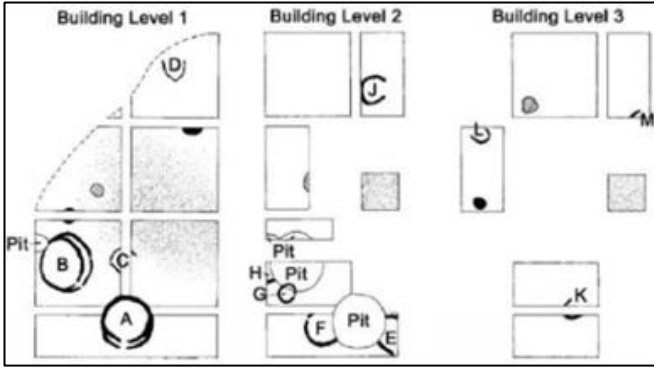

Şekil 8: Taş tabanlı depolama birimleri ile yuvarlak planlı yapılar, Körtik Tepe 2014 kazısı

Bilim dünyasını şaşırtacak düzeyde gelişmiş bir topluluğun Anadolu'da varlığı arkeolojik açıdan kanıtlanmıştır. Körtik Tepe yaygın bilinenin aksine, yerleşik düzene geçişte tek başına tarımsal faaliyetlerin etkin olmadığı; tarım öncesi toplumlarda da yerleşik düzene geçişin sağlandığını göstermektedir. Balıkçılık yapıldığı ve tekstil becerisinin geliştiğine dair kanıtlar da bulunmuş olan Körtik Tepe, yerleşik düzenin gerektirdiği bütün koşulların yerine getirildiği bir eski çağ yerleşimidir (Özkaya, 2013).

4.5.2. Hallan Çemi Yerleşimi

Batman ilindeki yerleşim, M.Ö. 11 000 sonlarına tarihlenir.

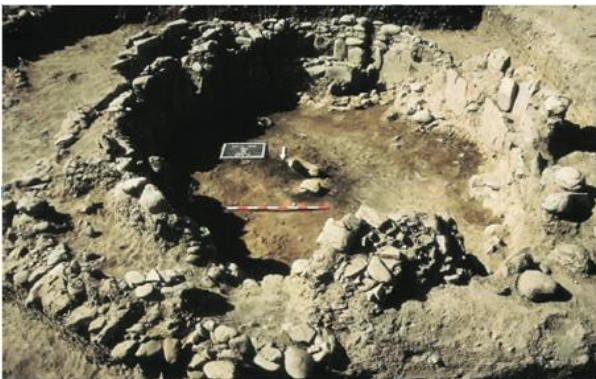
Şekil 9: Hallan Çemi Planı (Rosenberg ve diğ., 1998)

Yerleşik köy yaşamı, karmaşık ve yeni sosyal mekanizmaları, kamu yapılarını ve topluluğun dayanışmasını ortaya çıkarmıştır. Hallan Çemi'deki iki-üç yapının ritüel ve sosyo-politik amaçlı olduğu tespit edilmiştir (Rosenberg, 2007a).

Şekil 10: Hallan Çemi Yerleşiminin Havadan Görünümü

Merkezi bir köy meydanının etrafına dizili yuvarlak yapı sergileyen mimari kalıntıların bulunduğu köy yarım hektardan az bir alanı kaplamaktadır. Toprağa yarı gömük durumdaki 5-6 m çapındaki iki büyük yapının kamu yapısı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Rosenberg, 2007a).

Şekil 11: Hallan Çemi Konut Örneği (Özdoğan ve Başgelen, 1999, Res:8,s.15)

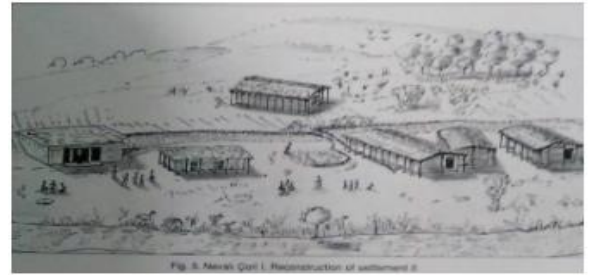
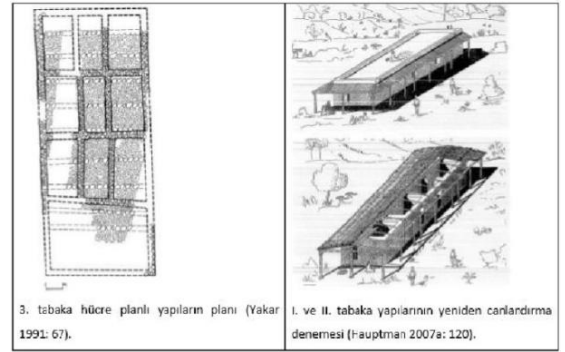
Buradaki konutlar, toprağa açılan 4-6 metre çapındaki çukurların içine inşa edilmiş, duvarları kumtaşı levhalarla örülmüş ve ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Henüz besin ekonomisine geçmeyen halk, geçimini avcılık ve

toplayıcılıkla sağlamaktaydı (Aydın, 2013, s.76).

Göçebeliği bırakan gruplarda yok olan eski sosyal sistemin yerini tutacak yeni bir düzen oluşturmak için küçük toplulukların büyük bir sosyal birim içerisinde bir araya gelmesi amaçlanmıştır. Yerleşimde görülen ölü töreni gibi toplu tören izleri, bireyler arasındaki sosyal bağın kuvvetli olduğunu göstermektedir (Rosenberg 2007a, 2007b).

4.5.3. Nevali Çori Yerleşimi

Şanlıurfa'da bulunan ve M.Ö. 8600-8000'e tarihlenen bir yerleşimdir.

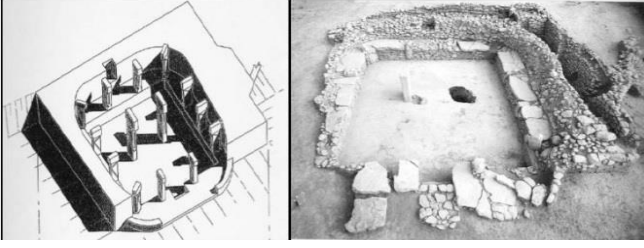
(Hauptmann H. 1999: 4)

Şekil 12: Nevali Çori Resimleri

Şekil 13: Nevali Çori Kazısından Resimler (Özdoğan, 2007, s. 97-98)

Düzenli bir yerleşim örneği olup, yan yana dizili uzun-ince dikdörtgen yapılarının giriş cepheleri vadiye bakmaktadır. 4,5-6,2 m genişliğinde ve 11,3-18,2 m uzunluğunda olabilen bu yapı tipiyle, Anadolu'nun geleneksel köy evinin prototipi ilk kez ortaya çıkmaktadır (Hauptmann, 2007a, s. 97).

Şekil 14: Nevalı Çori Kült Yapısı (Özdöl, 2011, s.182)

Nevalı Çori’de konutlar, orta ve sağ kısımda bulunur. Yerleşmenin batısındaki kült yapısı, sivil evlerden uzakta yeralan , geniş ve çok ince işçilik gösteren, 12-14 m boyutlarında kareye yakın bir yapıdır. Kült yapıları kütleli ve anıtsal olup, çoğu zeminden aşağıda açılan bir çukur içine taş temellerle inşa edilmiştir (Özdöl 2011, s. 180).

4.5.4. Aşıklı Höyük Yerleşimi

Aksaray ilinde bulunan yerleşim M.Ö. 8000-7500 yılları arasında tarihlenir.

Şekil 15: Aşıklı Höyük Yerleşme Maketi (Esin ve Harmankaya, 2007, Fig. 4)

Kuzeyde konutların, güneyde kamusal yapıların bulunduğu ve aralarında çakıl bir yol olduğu bir yerleşimdir. Konut alanında sıkışık bir yerleşme dokusu vardır. Yapı grupları dar aralıklarla veya 0.7-1.0 m genişliğindeki sokaklarla ayrılır(Esin ve Harmankaya,1999, s. 124).

Şekil 16: Aşıklı Höyük M.Ö. 8000. Yerleşme Planı (Dijitalize eden: G. Duru) ve Havadan Görünümü

Aşıklı Höyük’ te M.Ö.9000-8000 döneminde, mimarisi konusunda elde edilen bal peteği görünümündeki yerleşme düzeni, kerpiç konut mimarisi, bina ve açık alanlarında izlenen kullanım sürekliliği gibi önemli bilgiler, Orta Anadolu’nun diğer Neolitik Dönem yerleşmelerinde de görülmektedir. Kerpiç konutların dışa açılan kapısı bulunmayıp, çatıdaki boşluktan ahşap merdiven yardımıyla giriliyordu; dam seviyesi başka bir yaşam alanı olup, bazı evlerde taban altı gömütler vardır. Yerleşimin güneyindeki buluntular, buranın toplumun inançları doğrultusunda ortak kullanılan özel işlevli binaları barındırdığını göstermektedir (Özbaşaran, 2010).

Sonuç

Tarihin her döneminde yeryüzünü imar etme yeteneğini sergileyen insanoğlu, buna aşkın bakışı da dahil etmiştir. Tarih öncesi dönemlerde de, biyolojik özellikler ile ruhsal ihtiyaçların ayrılmaz bir bütün olduğu anlayışı, bireysel ve toplumsal mekana yansımıştır.

Tüm bilimler için, geçmiş ve gelecek arasında ilişki kurmak açısından önem arz eden tarihsel veriler, yerleşimlerin geçirdiği değişimi anlamamızı sağlamaktadır. Medeniyetin ve şehirlerin, görkemli kalıntılara bakılarak batıda filizlendiği düşünülse de antik dönemden on bin yıl önce Anadolu ve Ön Asya’da başlayan ve dünyaya yayılan bir yerleşim kültürünün varlığı ortaya çıkarılmıştır. İnsanların tarih boyunca fiziksel ihtiyaçları kadar duygusal durumlarının da temelde benzer olduğu, mevcut imkanları değerlendirip sorunlara çözümler üreterek yaşadıkları görülmektedir. Eski çağlardaki insanların fiili ve düşünsel dünyalarına oldukça önem verdikleri; bunu da mekana

yansıttıkları anlaşılmalıdır.

Yüzbinlerce yıl önceki hayat, sınırlı bulgularla değerlendirildiğinde; zor fiziksel şartlarda var olmaya çalışırken duygu dünyasını ihmal etmeyen, sadece bireysel değil sosyal yönü olan bir insan imajı ortaya çıkmaktadır.

Olumlu hale gelen iklim koşullarını değerlendirerek mağaralardan sonra meskenlerini geliştirip yerleşik düzene geçmeye çalışan insanlar manevi duygularını yine buralarda sergilemişler, ortak kullanım alanları ile mekan kurgusunu geliştirerek toplumsal bütünleşmenin adımlarını atmışlardır. Tüm bu veriler, ilkel insan kabulünü yıkan; yaşadığı yeri tasarlarlarken somut şeylerin yanı sıra soyut kavramlara da değer veren kültürlerin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Anadolu'nun dünya tarihindeki yeri, yapılan araştırmalarla daha da önem kazanmakta ve elde edilen bilgiler yeni yaklaşımlara ışık tutmaktadır. Yerleşiklik düzen için tarımı esas gören anlayışın, en eski yerleşimlerden olan avcı-göçebe Körtik Tepe ve Hallan Çemi'nin ortaya çıkarılması ile kökten değişmesi yerleşimler tarihi açısından çok önemlidir. Konutun ve tüm alanın, hem kültürel hem temel ihtiyaçlara göre bilinçli olarak düzenlenmesi, mezar buluntularının sosyal tabakalaşmanın varlığını ifade etmesi, toplumsal dinamiklerin her dönemde söz konusu olduğunu göstermekte olup bu verilerin Anadolu'da yer alan 12 bin yıl öncesine ait yerleşimlerde bulunması dikkate değerdir.

Bugünkü Anadolu köy evinin prototipi kabul edilen 10 bin yıl önce kurulmuş Nevali Çori, konutları ve planlı büyük költ yapıları ile bölgenin yerleşim kültürünü göstermekte; bu topraklardaki mekânsal ve sosyal gelişme konusundaki köklü değerlere şahit olunmaktadır.

M.Ö. 8000'lere tarihlendiği halde hem konut hem yerleşim özellikleri bakımından çok farklı bir kimliğe sahip olan Aşıklı Höyük ise, en eski Orta Anadolu yerleşimi olarak dikkate değer bir yerdir. Yoğun yapılanma tarzı, yol düzenlenmesi, inanç işlevine yönelik binaları ile o dönemde bilinçli bir planlama anlayışı olduğunu ortaya koyarak, kendine özgün bir şehircilik uygulamasının varlığını göstermektedir.

Tüm bu veriler, insanın fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte yaşam alanları oluşturma gayretine dair önemli ipuçları içermektedir. Mağaradan köy evine kadar uzanan söz konusu süreçte, insanın değerlerini yaşadığı mekana yansıtmayı; daha o dönemlerde bile hayatın kültür ve inançla daha anlamlı hale geldiğini, manevi duyguların yapılanmanın her aşamasına yansıdığını, bireysel ve toplumsal yapılarla da bunun somutlaştığını göstermektedir.

Kaynaklar

Abadan, Yavuz. "Kültür Mefhumu Ve Değişimi", Yücel Mecmuası, 10,1956,174.

Aydın, Handan ,Uygarlık Tarihi, Ünite 1, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2265, Aciköğretim Fakültesi Yayını No: 1262

Güven İsmail, 2016, Uygarlık Tarihi, Pegem Akademi Harmankaya, Esin, 1999, "Aşıklı", Sf. 124(Esin, U. , S. Harmankaya, 1999 Neolithic İn Turkey, The Cradle Of Civilisation, New Discoveries, İstanbul, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen)

Hauptmann, H. , 2007a, Sf. 97, "Nevali Çori Ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem, Genel Bir Bakış"

Kartal, Metin; Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar, S.40-41, 53, İstanbul, 2009.

Mcevedy, C., 2010, İlkcağ Tarihi Atlası. Sabancı Üniversitesi.

Özbaşaran, Mihriban – Güneşduru – Didem Teksöz – Sinan Omacan Yaşayan Geçmiş-Aşıklı Höyük Tüba-Ked 8/2010

Özdöl ,Serap, 2011,"Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da

Güneydoğu Anadolu'da Din Ve Sosyal Yapı", Tarih İnceleme Dergisi, Cilt 26, Sayı 1,Sf. 180

Özdoğan, M.,1996, Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler. Y. Sey (Yay.) Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme-Habitatı, 19-30.

Özdoğan, M. (2007). Neolitik Yaşam Biçiminin Orta Anadolu'dan Avrupa'ya Aktarımı. 12000 Yıl Önce;Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı: Neolitik Dönem" (Ed. Neziha Başgelen).İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özkaya, Vecihi; "Diyarbakır-Batman Yöresinin Erken Kültür Tarihi Açısından Körtik Tepe Höyüğünün Önemi", Diyarbakır Geleneksel El Sanatları, Ed. K. Haspolat, F.E. Daşdağ, Cilt I. Ankara 2012, S. 23-40.

Özkaya, Vecihi ; "Körtik Tepe Kazıları/The Excavations At Körtik Tepe", İlisu Barajı Ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları/Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü 2013, S/P. 1-38.

Özterzi, S. 2011, Anadolu'da Neolitik Ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin Ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı, Ankara.

Öztürk,K.Z.2004. İbb. Yapı İşleri Müdürlüğü 'Küçükayasofya Cami Zemin Sağlama İşleri Ve Yapı Restorasyon Yapım İşleri ' Dosyası

Rosenberg, M.(2007a) "Hallan Çemi" 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları,Clemens,L. Gün,S(Ed.) Vor 12000 Jahren İn Anatolien Die Altsteinmonumente Der Menschheit, Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Stuttgart, Germany, 420

Rosenberg, M.(2007b)"Hallan Çemi", Başgelen,N.(Ed.)12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 84-85

Sevin, Veli, 1997,Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul

Seyyar, A.(2007). İnsan Ve Toplum Bilimleri Terimleri, İstanbul Değişim Yayınları.

Tomlin, E.W.F. "Kültür Nedir?", Türk Yurdu Mecmuası, 275, 7(10), 1959, 31-32.

Türkcan, Ali Umut, Anadolu Arkeolojisi, Ünite 1, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2010, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2127, Aciköğretim Fakültesi Yayını No: 1155

Uçankuş, Hasan Tahsin; Bir İnsan Ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Ankara, 2000, Ss. 193,196

Ülken, H. Ziya. Millet Ve Tarih Şuuru, İstanbul, 1948. "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", Türk Düşüncesi Mecmuası",

Yıldırım Recep, Eskiçağ Tarih Ve Uygarlıkları, İzmir, 2011, Ss. 25,28.